

MAGYAR FA SORSA

(MAKKAI S. KÖNYVE.)

ÍRTA :

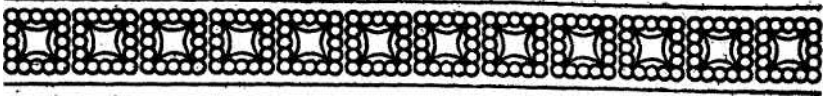
RASS KÁROLY

KÜLÖNLENYOMAT AZ ERDÉLYI IRODALMI SZEMLÉBŐL

1927

MINERVA IRODALMI ÉÍ NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZV.-TÁRS.
CLUJ-KOLOZSVÁR

Makkai könyve megzavarta a vizeket és nagy hullámverést keltett oda túl a Királyhágón. Érthető. A könyv Adyról szól és Ady körül még; „áll a bál és zúg a torna.“ Mert Ady ma még nem a történelemé. A helye kihült ugyan, a milieu is összeomlott, de az atléták még a régiek. Ismétlődnek a rendes jelenségek, amelyek a *ma* kritikáját irányítják: mérlegre kerülnek a költő poétái és személyes tulajdonságai, művészi képessége s egyéni világszemlélete. A *ma* írója mindig több szempontból determinálódik. Népszámlálási ívén szigorú ellenőrzésben részesül származása, foglalkozása, nemzetisége, vallása, politikai vagy társadalmi felfogása. Idővel azonban a rubrikák elmosódnak, s a jövőt már csak az érdeklő: tényleg az istenek leszármazottja a delikvens, akinek piros betűvel kell írni a nevét, vagy csak gyarló emberek folytatása, akit a hétköznapiok közé kell elkönyvelni? *Ez a különbség a ma és a jövő kritikája közt.* Adyval is ez történik. Ma még az egész Ady-kérdés tarka-barka, színekkel keveredik, sőt azt mond hatnám, azt egész inkább politikai mint irodalmi jellegű: konzervatívok és radikálisok harca Patroklos holttestéért. Egy emberöltő múlva azonban, mikor a *ma* képviselői eltűnnek, megszűnik az Ady-kérdés is s az irodalomtörténet csak egy kérdőjelre felel: költő-e, vagy költő-e Ady Endre, vagy csak orvosi beavatkozással növelték meg a szárnyait? Az irodalomtörténet előtt nem fog mérlegbe esni a költő politikai meggyőződése, vagy korcsmai számlája, inert ez és sok más csak csak polgári szépséghibák, de a poétikában nincs kvalifikációs jellegük. Ki írja fel az értékmutatóra, hogy Goethe miniszter, Petőfi segédszerkesztő; hogy Jehan Pictus a koldusok poétája, Walt Wittman a munkásoké? Ki törődik Villon csirkefogásaival, Gutzkow alkoholjával; Musset vagy Baudlaire abszintjével vagy Arany János epeköveivel? Melyik esztétikus fog törődni Ady radikalizmusával? De hát *ma* még égnek a tábori tüzek. Az Ady-vita első hibája tehát, hogy csak a *mű* perspektívájából nézik a költőt. Ez nem azt jelenti, hogy a kellőt nem szabad világnézet, vagy politikai hitvallás szempontjából választóvízbe tenni. Sőt. Csakhogy ennek elbírálása, nem az irodalmi fórum elé tartozik. Ha a költő beáll, politikusnak, nemzetgazdásznak, szociológusnak, felelős érte, de nem az Olymposon, mert ott nincsenek fináncok, államférfiak, ott csak a gyöngyöket nézik s a foglalatot. Ady ellen is sok és jogos szemrehányást tehetnek a konzervatívok, de ennek a védelvélnek legalább egy részét más törvényszékhez kell beadni. Az irodalmi áreopág csak azokat a pöröket járhatja le, amelyek az ő hatáskörébe tartoznak. *A szempontok helyes elkülönítése* tehát a második szabály egy költő vagy író megítélésénél. Es ehhez járul a harmadik: tudni kell, hogy *melyik: szempontot minősítjük értékjelzőnek?*

Az Ady-vitákban nagyfeszültségű áramok hullámanak mindkét táborban. Megismétlődik itt is a piaci alku pszichológiája: sokat mondanak, hogy lehessen engedni belőle, itt is gyakori a dorong s a dervistánc. De a vulkánok mellett már békés trakto-

rok is dolgoznak jól szerelt biztosítási szelepekkel. Komoly, higadt ítéletek, ismertetések, tájékoztatások akadnak mindkét oldalon. Ady Lajos, Révész Béla könyvei, Dóczy és Földessy Ady Múzeuma közelebb hoznak hoznak Ady megértéséhez, Fenyő M. (Nyugat 1909.), Schöpflin Aladár (Az új magyar irodalom. Huszadik Század 1912.), Loosz István (Ady Endre lírája tükrében), Alszeghy Zsolt (Magyar lírikusok), Horváth János (Ady s a legújabb magyar líra; Aranytól Adyig) kritikái viszont helyes szög alá helyezik Ady költészetét.

Az Ady-kultusz egyik új, s nem közönséges terméke Makkai Sándor könyve: Magyar fa sorsa. Hozsánna és feszítésmeg fogadta. Biztos jel, hogy vagy kemény igazságok, vagy nagy kilengések vannak benne. Az az ítéletem róla, hogy minden kiválósága mellett is inkább csak pártkritika, irodalmi szépelgés, mint igazi irodalomtörténeti munka; irodalomtörténeti megállapításai pedig legtöbbször laikus elszólások, amelyekért bizonyára sokszor fogják törvény elé citálni. Tagadhatatlan, hogy a könyvnek vannak nagyon értékes részei: mikor Makkai általánosságban beszél, mikor elvekről tárgyal, mikor elemez, vagy a mélységekre néz, még tévedései mellett is nagyon tanulságos és mindig érdekes. Én részemről okos embernek még tévedéseit is élvezettel tudom olvasni. De mihelyt Adyra fordul a tekintete, meghibázik a szeme s az ítélőképessége. Olyan, mint Arany János a Tetétleni halmon: amint a valóságot szemléli, észrevétlenül is álomvilágba szenderül s nem az irodalomtörténész beszél belőle, hanem a regényíró. Makkai könyve egy ref. diákszövetség kérésére készült; bírónak kérték fel az Ady-pörben: igazak-e az Adyra szórt vádak? a gőgös nemzetköziség és hazafiatlanság, satnya érzékiség és erkölcsstelenség, nagyképű homályosság és érthetlenség, beteges tagadása minden pozitív szellem-erkölcsi értéknek, a romlás és halál dicsőítése, az ideiglenes bünbánat komolytalansága, a vallásosság affektálásal Makkai különböző címek alatt felel a vádakra: Ond vezér unokája (magyarság). Máriától Veronikáig (szerelmi költ.). Az őskaján (életfelfogás), A halál rokona (halál kultusz), A Sion-hegy alatt (vallásos költészet), A fekete zongora (érthetősége). — Makkai azonban nem bírónak, született. Nem elveket alkalmaz a vádlottra, hanem a vádlott szerint gyártja az elveket. Ha Adyról van szó, akkor radiroz, meszel, nyomja a pneumatikus készüléket, csak a legfelsőbb minősítési jelzőket alkalmazza rá: „egyetlen“, „leg“, „senki rajta kívül“, „legmagyarabb“, „egyetlen vallásos költő“ stb. Ez a módszer lehet „keresztény“, lehet „erdélyi“, — hogy Reményik „meglátását“ használjam — de az irodalom nem sok hasznát veszi, az Ady-kultusznak meg épen árt, mert veszélyezteti a nimbusz komolyságát. Ha valaki „kánoni pap“ szerepére vállalkozott a tetemrehívásnál, akkor ne fantázirozzék, ha a seb vérzeni kezd.

Az én felfogásom szerint Ady elsorangú lírai tehetség, új szépségek és nuance-ok szállítója, aki fordulópontot jelent a magyar líra történetében; első s legnagyobb dekadensünk, aki világirodalmi színvonalon áll: egyik kifejezője a modern intellektuelek megbomlott, beteg lelkének, amint ezt Fenyő M. helyesen mondja. Ezt el kell ismerni róla. De ez nem jelenti, hogy akármelyik titán kedvéért az igazságot elhallgassuk. A géni csak erő, amely anyag nélkül nem működhetik; ez az anyag a költő emberi része. És a nagy elevátor sárt és piszkot is hozhat ki a mélységekből, nem csak gyöngyszemeket. Ez a kritika. Akármelyik szellemóriásnak megmondhatom, hogy ez sár, és azt is, hogy hagyja a sárt a sárban. Ez a kritika jogosultsága.

Makkai könyvének legfőbb hibája, hogy még olyankor sem

akar látni, mikor ujjal mutatnak ra valamire, s meddő harcokban vérzik az átfúrt Achilles-sark mellett. Látjuk ezt, mikor Ady hazafias költészetét tárgyalja. Adynak kétségtelenül vannak nemzetgyalázó költeményei, első sorban az ú. n. polemikus versei amelyekben, Makkai szerint, a magyar költő sorsát siratja. Ezekből a versekből bántó gyalázkodás, eddig nem hallott gögös lekicsinylés árad nemcsak a hazai Helikon, hanem általában a hazai ugar ellen. Az egész ország egy nagy Hortobágy, ahol piszkos, gatyás, bamba társak lakoznak fokossal, durva kezekkel, vad csókokkal; csorda népek, akik legfennebb lelegelik a költői szépségeket; ahoi csak káromkodni, fütyörészni, vagy átkozódni lehet, mert megölik a lelkeket, s ahol csak a vetéltek boldogok. Ezek a versek Makkai szerint is „végtelen keserűek és vadul lázadozók, sokszor épen ezért túlzók és igazságtalanok.“ Eddig nincs baj, s ha Makkai itt elhallgat, rendben van minden. De hát jönnek a szépségflastromok, jön az igazolás. Makkai szerint a XIX. sz. vége s a XX. sz. eleje rohamosai megváltoztatta az emberi pszichét, különösen szociális öntudatában, viharként tornyosodott a világ felé egy óriási lelki, társadalmi és gazdasági világ fellege, s az akkori magyar nemzedék természetesen idegeinek remegésével reagált erre s megtelt, átalakult, kitágult és fölkaparodott az új idők tartalmával. A költészet, a magyar költészet ellenben elmarad a saját nemzedékétől s még mindig a régi szaloncukorkákon rágódik. Ezzel szemben Ady a maga nemzedékével követelte a magyar költő jogát, hogy a jelenből a jelenhez szólhasson. És látunk kell, mondja Makkai, hogy Ady fájdalmas vád ezzel a költészettel szemben, s vádja az, hogy *miatta* és *alatta* kellett parasztszályává korcsosulnia a harangvirágnak s, ez a költészet kényszerítette beteg halálvirággá lenni a felébredt költőt. Még lia Ady így is mondaná, irodalomtörténész akkor sem igazolhatja sem Adyt, sem gyalázkodásait. Ady átkozódott, mert a hivatalos irodalom nem ismerte el, sőt — elég helytelenül — nevetségessé tette. He senki sem mondhatja, hogy Ady a régi költészet miatt lett parasztszályává és halálvirággá. Hiszen, Ady nem korcsosult parasztszályává. Ady azzá lett, amivé akart; a régi nemzeti költészet csak úgy nem akadályozta költői fejlődésében, mint éjjeli körútjaiban. Az új páva megismerkedett nyugaton az új világossággal, betört a Kárpátokon, fölszállott a vármegye házára, sok szegénylegénynek szabadulására; a fényes, gögös sármány fütyölt az ősi griffek élelmes csapatára, s azt tett. amit akart. Hogy nyomhatta el őt a régi költészet, mikor ő attól semmit sem tanult? „Míg nóm jöttem, koldusok volak, még sírmi sem sírhattak szépen“, — mondja önimádó göggel, ő járt a maga útján, a régihez semmi köze: „Én magamért vagyok s magamnak“ — mondja. Lehet hát akkor Ady fájdalmas vád a régi költészettel szemben s lehet-e igazolni ennek alapján Ady nemzetgyalázó verseit? És az a halálvirág! Hiszen ez a halálvirág a dekadens költészetet jelenti, a „sejtő, beteg és finom dalt“, ahogy Ady definiálta klasszikus tökéletességgel. Mi köze ehhez a régi költészethez? A dekadencia a kor betegsége, amit Ady nyugatról hozott magával, s nem a hazai levegő infekciója.

A szépítő meszelők épen így működnek Ady többi hazafias költeményeinek tárgyalásánál. Ezekben is sok a gyalázkodás. Makkai azonban itt romantikus gyökereket keres. Szerinte itt egy föltétlenül arisztokrata lélek, egy királyi ön tudatú lélek emel vádat azok ellen az uralkodó elemek ellen, akik lélek szerint nem méltók az uralomra: érzéketlenek az élet szépségei és mélységei iránt. „A magyar nemzet végzetes hibája, hogy vezetését nem volt képes a szellemi arisztokrácia legtehetségesebb, a legegységesebb látású és lelkületű, a legműveltebb és legkiválóbb jellemű fiainak kezébe tenni le, hogy sohasem állott igazán lelki vezérlés alatt, hogy

irányításához és kormányzásához épügy, mint neveléséhez hozzá-
 tapadt a korlátoltság, a szűkkeblűség, elfogultság, pártoskodás,
 szellemi törpeség és tehetetlenség átka, Nemcsak porira hullatta, de
 el is taposta, el is temette a tehetségeket, a talentumokat. Ady egy
 sötéten látó tragikus nemzedék lelkének kiáltó szava volt, azé az
 ifjúi nemzedéké, amely érezte az idősebb, liberális generáció elnyo-
 mását és Ady sorslátásában, nemzet jellemzésében, földszemléleté-
 ben, tragikus prófétai végzethirdetésében ösztönösen az önmaga lel-
 kének szavára ismert. Ady az ő lelkének kiáltó szava volt és igazol-
 ását ezeknek a lelkeknek rezonanciájában bírja, — Ha mi ezt a
 kulissza rajzot igazolásnak vesszük, akkor azok a bizonyos királyi
 öntudata lelkek Magyarországon s a világ minden országában
 csak nemzetgyalázó verseket termelhetnek ki, mert .nincs a világon
 ország, ahol a vezetés a legtehetségesebb, legegységesebb látású,
 legműveltebb, legkiválóbb jellemű fiainak kezébe lenne letéve s
 ahol ne lehetne emlegetni korlátoltságot, szűkkeblűséget, elfogult-
 ságot, pártoskodást, szellemi törpeséget és tehetetlenséget. Sőt még
 ha a királyi öntudata lelkek kerülnének a *rúd* mellé, akkor is
 csak ugyanez lenne a helyzet, mert a lemaradottak, benemerkezettek
 s nagy törekvők magukat mindig méltóbbaknak ítélik a kor-
 mányzásra. Azt gondolom-azonban, hogy ha leszállunk a fellegek-
 ből, s megnézzük a. száraz polgári aktákat, közelebb jutunk az
 igazsághoz. Ezeknek a tanúsága szerint Ady internacionalistának,
 fájából kinőtt magyarnak vallja magát. Kérte Tisza István támo-
 gatását, de Tisza nem állott vele szóba; szolgálta hát a darabont
 kormányt a Budapesti Naplóban, együtt volt a radikálisokkal, fe-
 nyegetőzött és lázított Népszaváékkal. mindennél többre becsülté
 a szocialisták szimpátiáját (L. Révész Bélánál), vánszorgó hangok-
 kal is, de ott volt az őszirózsások szomorúan operett forradalmán,
 vallotta velük a lélekközösséget: ez az én forradalmam! — mon-
 dotta, illetőleg mondatta a tisztelgő Nemzeti Tanácsnak (l. mind-
 ezeket Révész Bélánál), szóval: egész életét az úgynevezett „nem-
 kívánatos elemek“ közt töltötte. Nem valószínűtlen tehát, hogy a
 királyi öntudatú lélek kiszólásai nem mindig eszményi forrásból
 fakadnak, hanem a milieu kisugárzásai. Nem vagyok hajlandó
 mindjárt szeráf hangokat hallani ott, ahol csak farkasok ordíta-
 nak. Nem tagadom, Adynak tényleg vannak erős fajmagyar érzé-
 séből eredő feljajdulásai. Makkai szép, színes elemzését adja ezek-
 nek a költeményeknek, amelyekben Ady ösztönösen érzi a közelgő
 veszedelmet, azonosítja, magát nemzetével s lelkében leéli a tragé-
 dia gyötrelmét, mint saját tragikumát. Átkozza a pillanatot, mi-
 kor nyugat mesgyéire jöttünk; utat tévesztettünk; sírunkat ástuk
 meg, mikor itt hazát teremtettünk; sorsunk az, hogy lassanként
 leórlódunk, s ez a végzet kikerülhetetlen. Ebben nincs semmi ki-
 vetni való. Új, tragikusan szép szemlélete a magyar történelem-
 nek. Adynak fáj a sok. oktalanul kiontott vér; mindig véreztünk
 másokért, sokszor azt se tudtuk, miért! csak úgy, magyar virtus-
 ból; nem mertük élni a magunk életét. Azt is látjuk, hogy meny-
 nyire aggódik a, nagy vértornában, a világháborúkor, mikor nem
 beszélhet, s nem mondhatja el fájdalmát a hiábavaló küzdelem
 láttára. A kassandrák szájára lakatot tett a, cenzúra. Ez nem bele-
 olvasás, tényleg benne van költeményeiben. Egészben vagy rész-
 ben megtaláljuk ezeket a gondolatokat Nótázó vén bakák, Ember
 az embertelenségben, A siratok siralma. Krónikásének 1918-ból, A
 Duna vallomása. Hajlongni, emerre, hajlongni amarra, A harcok
 kényszerültje, Élünk vagy sem! A fájtám sorsa, Több bizodalom
 vágya, Kétkedő magyar lelkem, Két kuruc beszélget. Mégsem,
 mégsem, Magyar vétkes bíborában, A legoktalanabb szerelem. És
 a jövőt is *előre* látja: Véresre zúzott homlokkal, Dies irae, A
 megnőtt élet, Már előre rendeltettem. Bizonyos, hogy az ilyen köl-

teményekben a fajmagyar Ady beszél, így nem írnak a „hazátlan bitangok.

Azonban az is tény, hogy vannak szélsőségesen, gyalázkodó költeményei is. Sokszor bántó, gúnyolódó, vagy érzéketlen, mint pl. a Mesebeli János, A fajok cirkuszában, E nagy tivornyán címűekben. Máskor okatlanul szórja gyalázkodásait, mint pl. Sípja régi babonáknak, A szétszóródás előtt, A Szajna partján, Hazavágyás Napfényországból, A kürtösök szava, Egy párisi hajnal, („Gyűlölöm dance keleti fajtám“). A nagy fajmagyar írt proletár verseket lobogó gyűlölettel: Dózsa György lakomáján, Hadak útja, A márciusi naphoz, Csák Máté földjén, Sirva gondolok rá, Még egyszer jönne, melyeket Makkai csak általában említ, de amelyekről ő is megvallja, hogy „tévedés szülöttei és nagyon sokszor mesterkéltek, erőltettek, nagyhangúak, sőt ízléstelenek.“ Különösen kiemelem a Magyar jakobinus dalát, amelyet Magyarországon bizonyosan hazaárulásnak minősítenek. Sőt írt olyan kegyetlenül részvétlen rondaságot is, amelynél fertelmesebbet magyar költő még nem bocsátott világgá s amelyet Makkai *nem is említ*: És most már. Most már mindennek vége, — mondja, hát elfelejti azal, hogy lódítja magát ölből-ölbe.

*Kik fajuk óvták,
Óh, mindig így cselekedtenek:
Csalódott s fáradt patrióták
Hajszolták maguk sok-sok beteg
Mámorba, feledésbe, csókba ...*

*Ilyenkor legszebb a szerelem,
S igaza volt Antoniusnak.*

*Elvész az ország,
Ha elfogytak az aszkéta szívek
S fájdalmaim testem mért rontsák,
Mikor nincsen minek és kinek
S zsongító asszonyi ölek várnak ...*

*Hős fajom döglök,
Hiába harc, hiába fájdalom,
Hiába gőg, hagyjuk a többi:
Kötél szakadt s én vén hátamon
Bizsergő poklok vágyát érzem.*

Még a legfégyelmesebbeknek is ökölbe szorul a keze, ha ezután a perverz őrjöngés után azt olvassa Makkainál, hogy Ady hazaszeretete „tragikus, komor, kritikus szeretet, hasonló és rokon a Széchenyiével“ (29. I.). Micsoda blaszfémia ez Széchenyi emlékével szemben s mennyire igazolja, hogy Makkai nem a kritika komoly szerszámaival veszi támogatóul az Ady-kérdésben, hanem a toilette asztalt a kendőző szerekekkel. Makkai igazságot akar szolgáltatni az Ady-kérdésben. Hát az igazságot meg kell mondani akkor is, ha nem kedvez a vádlottnak. Ez különösen kötelező akkor, mikor címer kiutalásáról van szó. Ady ismert szerénységével „legmagyarabb faji költőnek“ nevezte magát s Makkai fáradozása is oda irányul, hogy ezt a díszítő jelzőt igazolja. S Makkainak nem döbben meg a lelkiismerete, hogy ezt a jelzőt igazolni kell nemcsak a ref. diákszövetség, hanem Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi s Arany előtt is; ezek is hozzák a szívüket, költészetüket, életüket, tevékenységüket s azt kérdik: miért l ...

Makkai kazánfűtése még csak Ady ú. n. vallásos költészetének

elemzésénél válik igazán abnormissá. Mert hiába, itt is sok a rádírozandó, mondjunk hát sokat, hogy valamit megmenthessünk. El kell ismernem azonban, hogy amiket ezzel a kérdéssel kapcsolatosan mond a vallásos élet lényegéről, vallásos költészetünk hiányairól, abban sok az igazság és sok a megszívlelni való. Helyesen mondja, hogy a magyar faj vallási élete tradicionális és pedagógiai úton táplálkozik, s a közvetlen hitélmény, a személyes, lelketrendítő vallásos konvulzió, a látnokok és próféták“ vallása nem kenyere; hogy rendkívüli fogékonysága van a logikai igazság és az etikai nemesség, iránt, de a szent iránt annál kevesebb. Fehér holló számba megy a büntudat és bűnbánat megszólaltatása; költőink elhanyagolták (Makkal szerint: nem ismerik) a büntudat fájdalomának frázistalan kitéréseit, s éppen ezért ennek a költészetnek nagy része volt abban, hogy a magyar életből minden mélyebb önismeret, öntudat s ezzel együtt minden megújulási vágy és minden erkölcsi felelősség lelkiismereti súlya kihulljon s a közönség egy hamis költészet tükrébe nézve magát jobbnak lássa, mint a milyen. Hozzá tehetne volna, hogy a vallás szépségei egyáltalán nagyon ritkán ihlették a XIX. sz. irodalmi reprezentánsait, — kivéve az egyházi költőket — mintha félnének, hogy nem lesznek *elég* modernek, ha hangot adnak lelkük ezen ősi érverésének is. Azt is meg kell vallanom, hogy sok bravúros van abban, ahogy Makkai az ő lehetetlen tételét védi. Fejtegetése mindvégig a megértő és nemesen érző pszichológus szimpatikus harci játéka. Azonban azt is meg kell állapítanom, hogy védőiratának ezek a leghalványabb lapjai. Mert itt most végig kell járni a vallás, filozófia, poétika legveszedelmesebb légtornászó szereit, s Makkai meg is teszi sokszor virtuozitással, de legtöbbször az illuzionisták szegényes szemfényvesztésével.

Makkai azt állítja, hogy Ady az egyetlen vallásos-költő irodalmunkban. Ez a tömjén egy kis ellenszer az ellen a közfelfogás ellen, hogy Ady az egyetlen istenkáromló irodalmunkban. Makkai nagyon egyszerű eljárást alkalmaz, hogy eljuthasson tételéhez: felállít egy alkalmi definíciót, ebbe a szitába belerakja vallásos költészetünket, egy-két drámai mozgás, s a szitában nem marad más csak Ady Endre. Makkai szerint a vallás „a bűnös ember találkozása a kegyelmes Istennel“; „vallásos élménye másnak nem is lehet, mint csakis annak, aki személyesen átélte azt az emberi nyomorúságot, melyet nem a világ és nem mások, hanem önmaga bűnössége zúdított reá.“ Csak az számítható vallásos költészetnek, ami ebből az „élményből“ fakad. Kitelepítendőek tehát az olyan költemények, amelyek „elmélkedés, gondolkodás, következtetés, logikai elképzelés útján beszélnek Istenről“, vagy Istennel kapcsolatosan a lélekről, halhatatlanságról, élet és halál titkairól, mert ezek nem vallásos élmények, hanem metafizikai ösztön termékei (pl. Berzsenyi: Fohászzkodás stb.). Nem vallásos versek azok sem, amelyek „a vallás által propagált érzéseket, erkölcsi igazságokat tanítanak, hirdetnek — másoknak.“ Minthogy pedig Adyn kívül *minden* vallásos költőnkből hiányzik „a magukkal *való szent* elégedetlenség szenvedélye, a saját személyük bűnös voltának keserű meglátása és siratása, az Istennel való személyes találkozás megrendítő hatalma és hatása“, ennél fogva Ady az egyetlen vallásos költő irodalmunkban. Ez elég egyszerű, de hát a nagy dolgok mind egyszerűek. Lehet, hogy, ez az egyszerűség lepte meg Remenyiket is Makkai védelménél s ebben találta meg az „erdélyi gondolatot“, amely „együttal keresztény.“

Csakhogy ehhez az eljáráshoz egy kis szó fér. Tagadhatatlan, hogy ez a módszer nagy sikerrel alkalmazható pl. egy — képviselőválasztáson. Mi már éltünk át képviselőválasztást, ahol az elnök határozta meg, hogy ki jelölhető s ugyanő végezte a desztillációt

jóteköny műveletet is, s végül] *megmaradt* az, akit ő akart. Ezt aztán meg is választottuk. Makkal eljárása szintén ilyen „alkotmányos tény. Ó is csmal egy definíciót, ennek alapján elvégzi a szükséges integrálást, de hat ez mind csak az elnöki jog Szedjük széjjel.

A vallás, Makkai rózsás szavai szerint: a bűnös ember találkozása a kegyelmes Istennel. Ez rideg prózában annyit jelent: a vallás — bűnánat. Ez a meghatározás az elnöki irodában készült, mert nem általános, legfennebb csak hamvazó szerdára érvényes, már pedig az esztendőnek van még 364 napja, ezeknek is kell juttatni valamit, Nincs egyetlen vallás sem a világon, amelynek ez lenne az exkluzív, ú. n. egzisztenciális gondolata. A vallás kapcsolat a természetfeletti világgal: vallom, hogy van egy metafizikai világ s elismerem magam felett ennek a törvényeit. Ez a vallás. És ha követem is ennek a láthatatlan fórumnak a közigazgatási rendelkezéseit, ez a vallásos élet. Ennek a vallásos életnek egyik — nem tagadom *lényeges*, de nem *kizárólagos* jelene, amikor a *bűnös* ember találkozik Istennel, vagyis, mikor bűnbánatot tart. Azt is vallom, hogy mindnyájan gyarlók, tehát bűnösök vagyunk, de ki hiszi el, hogy „vallásos élménye másnak nem is lehet, mint csakis annak, aki személyesen átélte azt az emberi nyomorúságot, melyet nem a világ és nem mások, hanem önmaga bűnössége zúdított reá?“ Hát mit csináljanak azok a szegény, szálamraméltó istenfélők, akik az Úr ösvényein jártak, s koruk és önfegyelmetségük alapján már csak a gyarlóságoknál tartanak, s nincsenek Makkai-féle „vallásos élményeiké“ Nem akarok szent dolgokból tréfát űzni, de ha ez igaz, akkor igaza van Anatole France démoni gúnyolódásának is, aki Coignard abbéval azt mondhatja Nyársforgató Jakabnak, hogy tulajdonképen a bűn alapja minden erénynek, bűnbánatnak és tökéletességnek. Csak ha vétkezünk, akkor támad fel bennünk a bűnbánat s adunk alkalmat az Istennek, hogy irgalmát gyakorolja rajtunk. „A szentség első feltétele tehát a kéjvágy, a mértéketlenség, a test és lélek minden tisztátalansága, csak az szükséges, hogy összehalmozván ezt az anyagot, a theologikus művészet szerint dolgozzuk fel s úgyszólván vezeklés formájára mintázzuk.“ — Szemmel látható tehát, hogy ez a definíció csak — előkészület a választási campagne-ra.

Makkai ennek a kétes értékű meghatározásnak alapján most már határkiigazításokat végez a vallásos költészet térképén. Szerinte csak azok a költemények tartoznak ide, amelyek a bűnbánat vallási élményéből fakadnak. Megnyugtatom Makkait, hogy ebben a tekintetben világrekordot ért el, mert ezt rajta kívül nem mondta még senki sem. A kérdés tisztázására egy kis tanulmányi kirándulást kell tennem a poétika vadászterületére. Mi a vallásos költemény? A költő lelki elváltozása, amelynek megindítója a hit. A mélységet megmozgatja valami, a kék tó rezgésnek indul, s a hullámszóból rózsza születik: ez a költemény. Ha ezt a rezgést a hit okozta, ez a vallásos költemény, ha a nemi vonzalom, akkor szerelmi, ha a hazai föld szeretete, akkor hazafias, s ha a családi kapcsolat, akkor családi stb. Az már aztán mindegy, hogy a rezonáló élményt termel ki. vagy desztillációt. Mert lehet, hogy a megmozdulás gondolattá finomodik (Berzsenyi: Fohászzkodás), lehet, hogy más érzéssel keveredik (Kölsesey: Hymnus), vagy egyéni lelki élménye lesz a költőnek (Ady). Azt mondani tehát, hogy csak *ez* vagy *az* a nüance a kvalifikáló a kiválasztásnál, ez olyan önkénykedés a poétikában, amit eltérni nem lehet. De Makkai ezt teszi — magasabb szempontból: választásra készül, valakit be kell vinni. És beviszi: a vallásos költészetnek ezt a bűnbánati árnyalatát csak Adynál találjuk, tehát ő az egyetlen vallásos költő. Egy több ismeretlennel bíró egyenlet megfejtése játszódik itt le a kirekesz-

tési módszerrel, ahol a végén csak az x marad. Itt is kihull Berzsenyi, Tompa, Reviczky, Tarkányi, Székács, Szabolcska, Mihdszenty, Pály, Sik Sándor, Mécs László stb., stb. s megmarad a magyar vallásos költészet mérsékelt öröme: Ady Endre. Mennyire sajnálhatja, Medikai, hogy nem alkalmazta ugyanezt a módszert Ady hazafias költészeténél is, mert ott is elérte volna ugyanezt az eredményt. Ott is csinálhatott volna egy elnöki definíciót, s ennek alapján elvégezhetette volna a földbirtok revíziót, hiszen Ady a hazafias költeményeiben is „élményeket“ ad s nem „szalononkorkákat.“

Makkai aztán sorra szedi Ady bűnbánó költeményeit, hogy igazolja Ady vallásos költészetét. Ady találkozása Istennel, megsiratta fiatalkori tévedéseit. Ez igaz és részvétet kelt Ady iránt, de részvétünk kiterjed némileg Makkai fáradozására is. Mert az idézett költemények legtöbbször látjuk ugyan a bűnös emert, de nem a találkozást Istennel. Ezek egyszerű bevallások, de nem vallásos, bűnbánati költemények. Ez két különböző dolog. A bűnbánat csak akkor „vallási élmény“, ha benne a bűnös ember találkozik a, kegyelmes Istennel. Ezt Makkai tanítja és helyesen tanítja. Ebből az következik, hogy van vallásos és — hogy úgy mondjam — civil bűnbánat Valaki megbánhat egy bűnt a következményekért, de egyáltalában nem találkozik az Istennel, sőt káromkodik hozzá. Hány luetikus elátkozza a bűn pillanatát, dorbévolásait, kicsapongásait, mikor a következmények jelentkeznek, de az Istenre egyáltalában nem gondol. Makkai is hoz fel Ady vallásos költészetének bizonyítására több olyan bűnbánó költeményt, amelyekből hiányzik a főmozgató: az Istennel való telefon összeköttetés. Ezek eligazíthatnak ugyan Ady lelkének elemzésénél, de nem tartoznak a vallásos líra termékei közé, ki kell hát iktatni őket. Ilyenek: Egy ismerős kis fia, Hazamegyek a falumba, Seregély és galamb, A fehér lótuszok. Vallom azonban, hogy Adynak vannak igazi, vallásos bűnbánó költeményei is: A halál pitvarában. Alázatosság langy esője, Az antikrisztus útja, Vezeklő vigadozás zsolttára, Imádság háború után, A patyolat üzenete.

De még itt nincs vége a fájdalomnak. Makkai igyekszik igazolni ennek a bűnbánatnak a komolyságát is s úgy állítja oda, mint egy vegyi folyamatnak végső fázisát. Szerinte Ady előbb meglátta, megbánta, aztán megutálta bűneit, ehhez hozzájárult a találkozás Istennel, melynek „legmagasabban zengő húrja az isfenszerelem lett“. Szóval: a tékozló fiú kibékült atyjával. Egy égbehajló ív vau tehát itt előttünk sötét foltokkal, de szívárványszín befejezéssel. Csakhogy erre megint azt mondhatom: Regény egy kötetben, írta: Makkai Sándor. Mert ezt az ívet nem támasztják alá pillérek, az egész csak költői „meglátás“, melyet azonban nem igazolnak az Ady versek keletkezésének dátumai. A verskötetek, vagy maguknak a verseknek keletkezése mutatja, hogy Ady írt szép, igazi vallásos és bűnbánó költeményeket fiatalabb korában s írt olyan Ady-féle kötekedéseket istenkáromlókat, legkevésbé bűnbánó hangunkat, sőt bűneivel kérkedőket a szívárványszínek idejében. A kötetek dátumai szerint idézek. íme pl. istenszomjazó: Hiszek hitetlenül Istenben (1911). Istenkereső láрма (1911); Istennel egyesülő: Ádám, hol vagy? (1909). Az Uraknak Ura (1909); Vagy zavartalan szép vallásos tónusú: Karácsony (1899), Kereszt az erdőn (1909), Az Úr érkezése (1909), Álmom az Isten (1909). Szelíd estéli imádság (1911), A póesi Mária (1911). Legszebb és legmeghatóbb bűnbánati költeményei is erre az időre esnek: A halál, pitvarában (1910), Alázatosság langy esője (1910), Az antikrisztus útja (1910), Imádság háború után (1909), A patyolat üzenete (1912). Ezzel szemben idézek a Halottak élén s az Utolsó hajók című köteiből, melyek az utolsó óvok hajtásait tartalmazzák. Ezekben is

találunk olyan Ady-féle komázkodásokat, aminőket a többi kötetekben is. Menekülés az Úrhoz címűben pl. azt mondja: milyen szép volt a régi élet, mikor még imádkozni tudtunk, sok szépet elhittünk, de Istenéi voltunk. Pedig valahogyan van Isten, *nem nagyon törődik velünk*, de betakar, ha nagyon fázunk. Van Isten, *de vigyáz magára*. Adjuk oda neki hittel magunkat, mert ő mégis csak a legjobb *kísértet*, nincs már semmi hinni való, higyjünk hát *„a van — vagy a nincs Úrnak.”* — Te előtted volt címűben így beszél, az Istennel: Nem untam meg pásztorod lenni, nézni, hallgatni, vagy szeretni, s éltemet csak akkor csapnám hozzád, ha nem orcám volna, az orcád.“ — Kicsoda büntet minket címűben azt kérdi, hogy melyik *világolt* Isten büntet bennünket? — A szamaras ember című szintén ízetlenkedés. A szamaras ember t. i. Krisztus, a költeményt a virágvasárnap „inspirálta.“ Így kezdődik: *Be szép, ha nem is igaz*, hogy ment: virágosan, szamarháton ... A végén így szellemeskedik: „Tán kerül ezután is szamaras ember másokért küzdő szerelemmel, hiszen úgy kell a *szamárság*.“ — Öreg árvaság címűben a két utolsó sor: „De egyszerre csak: nincsen Isten és aki van, nem nekem való Isten.“ Keresztény szempontból A nagy Hitető, Volt egy Jézus címűek szintén kritika tárgyát képezhetnék, egy keresztény embernél, aki visszatért mennyei Atyjához, én azonban nem bánom; vagy hiszi valaki Krisztust, vagy nem. Fontosabb az, hogy halljuk a bűnbánat kibékítő hangjait a szimfónia fináléjában, mert Makkai így mondta; látni akarjuk a bűnös ember találkozását a kegyelmes Istennel. Hát ennek is szemtanúi lehetünk mindjárt pl. a Bűnök kertje címűben, melynek szépségeitől Makkai el van ragadtatva s idézi is mint bűnbánati bizonyítékot. Ady t. i. itt ezt mondja:

*Hiszen a bűn mindig egy jajkiáltás
A sors felé, hogy mért nem marad
Az ember mindig tiszta s szabad,
Vadba beoltott nemes rózsaszem.*

Ez a konklúzió tényleg szép, csakhogy ennek is nagyon Ady-sak az előzményei. Mert azt mondja előzőleg:

*Bűn e i t egy csupa-vágyás, vén csontnak
S z e r e s d, sajnáld a bűn e i m e t,
Csak azt szeretem, s annak hiszek,
K i a bűn ö k e t s í r v a s z e r e t i.
Nagy bűn ö k b e n v i r á g z i k e l a z é l e t,
É s J é z u s i s s z e r e t t e, s z e g é n y,
K e z é t t a r t a n i a bűn ö s f e j é n.
M e r t i l l a t a s a bűn, m i n t a v i r á g.
H i s z e n a bűn s t b.*

Itt most ismét idézhetném Anatole France gúnyolódását azonban csak azt kérdem: ha ez így van, akkor mit bánt és mit utált meg Ady? Úgy-e hogy *nem a bűnt*, hanem a *következményeket*? Igen, csak ezt, a bűnt szerette Ady végig. Utálnak, de csodálnak címűben azt mondja, hogy, mert búsult, csüggeteg s árva volt, hát paráznaságra adta magát:

*N e m b á n o k s e m m i t, m i t c s e l e k e d t e m,
S z e n t, k é n y e s d o l o g v o l t m i n d e n t e t t e m.
S z e n t é s k i e t l e n.*

Az én hadseregem címűben hirdeti, hogy ő a fiatalok költője, ez az ő hadserege. És biztatja őket: jöjjetek hát ti, nálamnál bűnösebbek, fiatalok, „*bűneim* piros zászlóját, erényeimnek sok fekete rojtjával *lobogtassátok!*“ — Ifjú szívekben élek-ben halhatatlanságát jövendőli, örökre élni fog az ifjú szívekben, mert ő a „*szent lázadások*, vágyak s ifjú hitek örökös ura“ s ez csak annak adatik, „aki *véres, igaz* életű.“ — Ki elveszti harcát címűben nyíltan kijelenti:

*Életemnek útja
Bűnökkel kövезetten
Fehér cél felé futott.
Akármilyen történt,
V e z e k e l n i n e m t u d o k .*

Idézem végül *Élet, élet, élet* című versének ezeket a jellegzetes sorait:

*Kígyói az éjnek,
Gyümölcssei bűnbeesésnek,
Óh vétek, vétek, vétek,
Óh i s t e n e s j ó,
Élet, élet, élet!*

Ha Anatole France lennék, azt kérdezném mindezek után: nem megható-e a bűnnek ez a „vallásos élménnyé“ való átalakítása, a gyarló embernek ez a bűnbánó visszatérése Istenhez, melynek „legmagasabban zengő húrja az istenszerelem lett?“ ...

Jövendölésekbe nem akarok bocsátkozni, nem fizeti ki magát. Szilágyi Dezső szokta mondani, hogy Malachias volt az utolsó próféta s ő is meghalt volna, ha a hollók nem táplálják vala. Nem egészen így történt, de tény, hogy a prófétaság nem rentábilis polgári foglalkozás. Mégis a felhozott adatok alapján el merem mondani, hogy a díjmentesen adományozott „egyetlen vallásos költő“ címét a jövő irodalomtörténete nem fogja ráírni Ady Endre névjegyére.

Távol áll tőlem, hogy Adyt istentagadónak, vagy vallástalannak minősítsem. Épen azért foglalkoztam ezzel a kérdéssel olyan hosszasan, mert valami következtetést akarok vonni Ady megítélésére vonatkozólag. Ady sokszor emlegeti az Istent, de sokszor nincs köszönet benne. Hanem ezt nem is kell túlságosan komolyan venni. Nála a hit nem életenergia, épen nem „egész élete és költészete mindegyebet magába foglaló, összekötő és magyarázó alaptényezője“, amint Makkal álmodja, hanem csak egyszerű költői élmény: köd, amely elő-előtör a mélységekből, néha fénylik, máskor elfeketedik egészen, vagy olyan „blauer dunst“ lesz belőle, a modern ember tipikus vallásos érzése. És ő kitermelte az impressziókat sokszor akkor, amikor érkeztek. Révész Béla könyvében olvassuk, hogy Adyt rendszeren mámor után, „elgyöngült hajnalokon“ fogta el az istenversek hangulata. No, egyik-másikon meg is látszik a záróra szomorúsága. És így van ez többi költői tárgyival is. Faji érzés, szerelem, vallás, harag: csak költői élmény, amelyet formába önt, mint pillanatnyi „adottságot“, ahogy modernül mondják, de nem szabad mindjárt messzemenő következtetéseket vonni a költő lelki tartalmára. A költői élmények más elbírálásban részesülnek, mint a polgári kimenők. Épen azért bizonyos józan mérséklői szükséges az Ady-versek tárgyi elbírálása-

nál s a költő személyének megítélésénél, de viszont lássuk meg amit meg kell látni. Az igazság nem árthat a valódi zseni fajsúlyának.

Külön tanulmányt kellene írnom Makkai könyvének azon részeihez, ahol Ady szerelmi költészetéről s a halálról szól nem kritikául, hanem kiegészítésképen. Erre azonban egy könyvismertetés szűk keretei nem elegendők. Kétségtelen, hogy Makkai könyvének ezek a legértékesebb részei s Makkai itt mutatja meg legjobban tudásának sokoldalúságát. Az én véleményem az, hogy a problémának ez a része már a pathológiába tartozik. Sőt azt hiszem, hogy Ady egész költészetét oda kell átutalni revízióra. Nem akarok ugyan olyan befolyást engedni az orvosoknak az irodalomban, mint azt Voivenel gondolja (L. Remy de Gourmont vu par un médecin c. könyvét), mert nem akarom a Parnasszust kórházzá szomorítani, de bizonyos, hogy a pszichiátriai filtrírozás Adynál célravezető lenne. Nem nehéz Ady kitöréseiben, makacskodásában, göggyében, alázkodásaiban az alkoholizmus közönséges tüneteire ismerni. És annak az Übermensch szerelemnek szimptomái, nemkülönben a szadista allűrök is mind egy abnormis, vagy mondjuk: beteg temperamentumnak jelentkezései, amelyek orvosi felvilágosítást igényelnek.

És most már le is tehetném Makkai könyvét, de a kritikai vér nem engedi, hogy rá ne mutassak szinte megjegyzés nélkül az Ady-koszorú két csinált virágszállával, Makkainak két irodalomtörténeti kiszólására Ady érdekében. Makkai csak két lírai geniet ismer irodalmunkban. Ez kétségtelenül jellemző, de nem a magyar irodalomra, hanem Makkaira. Makkai azt is mondhatta volna, hogy csak egyet ismer: « jó definíció. a többi megy magától. És Makkai ebben a tekintetben utolérhetetlen, amint azt Ady vállalásos költészetének tárgyalásánál be is mondotta. Azt is el lehet mondani egy arcizom megmozdulás nélkül, hogy „Ady költészete egész irodalmunkban a *legteljesebben átfogó lírai kifejezése az emberi életnek a maga egészében*“ és azt is, hogy „az én élményének elsődleges közvetlenségével *csak Ady tudott* magyarul énekelni *mindenről*, ami az emberi életet alkotja, élteti és pusztítja“ — ha nem vonja senki kétségbe. Csakhogy lelkes Ady-tisztelők máig egészen másképpen vélekednek Adyról ebben a tekintetben. Ignatus pj. azt mondja (Nyugat 1909): a lírikus nagyságát nem az jelenti, hogy változatos, hanem, hogy amit kitermelt, benne él egészen és mindenestül. Ady bősége nem terjedelmes; gazdasága a sűrűsége. És Oláh Gábor is azt mondja, hogy Ady érzésvilága nem gazdag (írói arcképek). S föl lehet tenni a kérdést Makkainak, hogy lehet-e egy költő *legteljesebben* átfogó kifejezése az emberi életnek a maga egészében, akinek *épen Makkai megállapítása szerint tulajdonképeni szerelmi költészete sincs?* Ady nemcsak tárgyban szűkkörű, hanem még a frazeológiája is legszegényebb valamirevaló lírikusaink közt. A betegségig futtatja a *furcsa, tréfás, szent, bús, fény* jelzőket, mondja róla Oláh Gábor (L. u. o.); ideggörcsökkel fenyeget a *csók* és *vér* szünetlen emlegetése, mondom én. Szinte csodálkozom ezek után, hogy Makkai nem mutatott rá arra a kétségtelen tényre, hogy Ady utolsó kötetében máig meglátszik itt ott a fáradtság, sőt a kínlódás, hogy kisajtolja magából a költeményt, s nem csinált ebből is értékjelzőt: ime, egyetlen lírikusunk, aki a megrokkantást is „költői élménnyé“ tudta alakítani.

Ezek az egészségtelen nagyítások eléggé igazolják, hogy Makkai könyvének sok része nem komoly irodalomtörténeti tanulmány, hanem csak jótékony célú hangverseny Ady fölségélyezésére. Ady pedig nem szorul reá. Mert Ady nagy költő Makkai bókjai nélkül is. Csak sajnálni lehet meg hasonlítását a magyar tár-

sadalommal. Horváth helyesen mondja (Aranytól Adyig), hogy a konzervatív kritika nagyot hibázott, amikor olyan mereven viselkedett Ady költészetével szemben. Egy irodalmi ízlést vagy stílusbeli újítást nem szabad ab ovo elítélni. Objektív elemzés lett volna a kritika feladata, elismerés ott, ahol tehetsége újat és értékest adott s akkor másképp alakult volna kapcsolata a magyar étellel és irodalommal. A jövő bizonyosan elfeledi vagy tisztábban fogja látni személyi hibáit, s megbocsát neki sok mindent, amikért most még kopják és gerelyek zúgnak. Egy azonban biztos: görög tűzzel és színpadi dekorációval nem használunk neki.